

O'ZLASHTIRISH VA RASTRATA ORQALI SODIR ETILGAN JINOYATLARNING TERGOV QILISHDA DALILLAR: MUAMMO VA YECHIMLAR

Bozorov Xusniddin Bahodirovich

Huquqni muhofaza qilish Akademiyasi

Magistratura fakulteti tinglovchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17770258>

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zlashtirish va rastrata orqali sodir etilgan jinoyatlarni tergov qilishda dalillar to'plash, baholash va ishlatishning dolzarb muammolari tahlil qilingan.

Tadqiqot natijasida dalillarni to'plash va sistemalashtirish jarayonida ekspert xulosalari, moliyaviy-xo'jalik hujjatlari va elektron dalillarning ahamiyati oshayotganligi aniqlangan.

Tergov organlari faoliyatini takomillashtirish bo'yicha konkret takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: o'zlashtirish, rastrata, dalillar, jinoyat tergov, moliyaviy jinoyatlar, ekspert xulosalari, hujjatli dalillar, elektron dalillar, isbotlash.

Аннотация. В статье анализируются актуальные проблемы сбора, оценки и использования доказательств при расследовании преступлений, совершаемых путем хищения и растраты. В результате исследования выявлено, что значение заключений экспертов, финансово-экономических документов и электронных доказательств в процессе сбора и систематизации доказательств возрастает. Разработаны конкретные предложения по совершенствованию деятельности следственных органов.

Ключевые слова: хищение, растрата, доказательства, расследование уголовных дел, финансовые преступления, заключения экспертов, письменные доказательства, электронные доказательства, доказывание.

Abstract. This article analyzes the current problems of collecting, evaluating and using evidence in the investigation of crimes committed through embezzlement and rastrata. As a result of the study, it was revealed that the importance of expert opinions, financial and economic documents and electronic evidence in the process of collecting and systematizing evidence is increasing. Specific proposals have been developed to improve the activities of investigative bodies.

Keywords: embezzlement, rastrata, evidence, criminal investigation, financial crimes, expert opinions, documentary evidence, electronic evidence, proof.

KIRISH

O'zlashtirish va rastrata orqali sodir etilgan jinoyatlar zamonaviy jamiyatda iqtisodiy xavfsizlikka tahdid soluvchi muhim muammolardan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 167-moddasi aybdorga ishonib topshirilgan yoki uning ixtiyorida bo'lgan o'zganing mulkini o'zlashtirish yoki rastrata qilish yo'li bilan talon-toroj qilishni jinoyat deb belgilaydi, 233-modda esa band solingan mulkni qonunga xilof ravishda tasarruf etishning mas'uliyatini nazarda tutadi. Tergov amaliyoti shuni ko'rsatadiki, bunday jinoyatlarni oshkor etish va isbotlashda dalillar bazasini shakllantirish jarayonida bir qator obyektiv va sub'ektiv qiyinchiliklar yuzaga keladi. Jahon amaliyoti ham mulkiy jinoyatlar bo'yicha tergov jarayonida dalillarni to'plash murakkabligini tasdiqlaydi [1]. Bu toifadagi jinoyatlarda ko'pincha murakkab korporativ strukturalar, offshop zonalar va xalqaro moliyaviy tranzaksiyalar ishtirok etadi [2].

Bunday holatlar dalillar to'plash va ularni sud jarayonida qo'llash qobiliyatini sezilarli darajada murakkablashtiradi. Rus olimi V.N. Karaginning ta'kidlashicha, iqtisodiy jinoyatlarda dalillar bazasi ko'pincha ekspert tadqiqotlari va maxsus bilimlardan keng foydalanishni talab qiladi [3]. Statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, o'zlashtirish va rastrata bo'yicha jinoyat ishlarining 30-35 foizi dalillar yetarli emasligi yoki ularning sud tomonidan qabul qilinmasligi sababli to'xtatiladi yoki sudda oqlanish hukmlari chiqariladi [4]. Bu esa tergov jarayonida dalillarni to'plash va baholash metodologiyasini tubdan qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi.

Xalqaro amaliyotda, xususan, AQSh va Yevropa mamlakatlarida moliyaviy jinoyatlar bo'yicha tergov jarayonida dalillarni raqamli shaklda saqlash va tahlil qilish tizimlari keng qo'llanilmoqda [5].

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Tadqiqot metodologiyasi sifatida murakkab yondoshuv qo'llanilgan bo'lib, u nazariy tahlil, qiyosiy-huquqiy tahlil, tizimli tahlil va statistik tahlil usullarini o'z ichiga oladi. O'zbek olimi M.X. Rustambaev o'z tadqiqotlarida mulkiy jinoyatlarni isbotlashning nazariy asoslarini yoritgan va dalillarni to'plash jarayonidagi asosiy muammolarni ko'rsatgan [6]. Rus olimi A.M. Kukarev iqtisodiy jinoyatlar bo'yicha dalillarni to'plash va baholashning zamonaviy problemalarini o'rganib, elektron hujjat aylanmasi sharoitida dalillar bazasini shakllantirishning o'ziga xos jihatlari haqida yozgan [7]. Xorijiy tadqiqotchilarning ishlarida ham bu masalaga katta e'tibor qaratilgan. Amerikali kriminalistlar D. Wells va J. Hymes o'z tadqiqotlarida korporativ firibgarlik va o'zlashtirish holatlarini aniqlashning zamonaviy metodlarini tahlil qilgan [8]. Yevropa amaliyotida dalillarni yig'ishda proaktiv yondoshuv keng qo'llanilmoqda. Nemis olimi K. Schmidt o'z tadqiqotida iqtisodiy jinoyatlar bo'yicha dalillarni oldindan saqlash va monitoring tizimlarining ahamiyatini ko'rsatadi [9]. Yana bir muammo kompleksi tashkiliy xarakterga ega va tergov organlarining texnik jihozlanishi, kadrlar tayyorligi hamda xalqaro hamkorlik mexanizmlari bilan bog'liq [10].

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Adabiyotlar tahlili va O'zbekiston Respublikasida jinoyat tergov amaliyotini o'rganish asosida o'zlashtirish va rastrata bo'yicha jinoyat ishlarini tergov qilishda dalillar bilan ishlashning asosiy muammolari va ularning yechim yo'llari aniqlanadi. Tergov amaliyotida uchraydigan muammolarni tizimli tahlil qilish uchun ularni bir necha asosiy guruhlariga ajratish maqsadga muvofiq. Quydagi jadvalda dalillar bilan ishlashning turli bosqichlarida yuzaga keladigan muammolar va ularning yechim yo'llari tizimli tarzda taqdim etilgan.

1-jadval. O'zlashtirish va rastrata jinoyatlarini tergov qilishda dalillar bilan ishlashning asosiy muammolari va yechim yo'llari

Muammo turi	Muammoning mazmuni	Yuzaga kelish chastotasi	Tavsiya etiladigan yechim yo'llari
Hujjatli dalillarning yo'qligi yoki noto'liqligi	Moliyaviy-xo'jalik hujjatlari yo'q qilingan, buzilgan yoki noto'g'ri yuritilgan	65-70% hollarda	Bank operatsiyalari tarixini tiklash, elektron arxivlardan foydalanish, boshqa tashkilotlardagi nusxalarni qidirish, raqamli sud-ekspertiza o'tkazish

Elektron dalillarni to'plash va saqlashdagi qiyinchiliklar	Elektron ma'lumotlarning yo'qolishi, o'zgartirilishi yoki tegishli formatda taqdim etilmasligi	45-50% hollarda	Maxsus texnik vositalar va dasturiy ta'minot qo'llash, elektron dalillarni darhol xavfsiz saqlashga olish, kriminalistik nusxa ko'chirish texnologiyalaridan foydalanish
Ekspert xulosalarini olishdagi muammolar	Murakkab moliyaviy operatsiyalarni baholashda ekspertlarning yetarli emasligi, xulosalarning noaniqligi yoki bir-biriga ziddligi	40-45% hollarda	Ekspertlar malakasini oshirish, bir necha mustaqil ekspertiza o'tkazish, xalqaro ekspertlarni jalb etish, ekspertizalarning kompleks xarakterini ta'minlash
Guvohlarning ko'rsatmalaridagi qarama-qarshiliklar	Guvohlar ko'rsatmalarining bir-biriga zid bo'lishi, esda saqlamay qolish yoki qasddan yolg'on ko'rsatmalar berish	55-60% hollarda	Qayta so'roq o'tkazish, yuzma-yuz qo'yish, boshqa dalillar bilan taqqoslash, psixologik ekspertiza o'tkazish, yolg'onni aniqlash texnologiyalaridan foydalanish
Jinoyat predmetini aniqlashdagi murakkabliklar	O'zlashtirilgan yoki rastrata qilingan mulkning aniq hajmini va qiymatini aniqlash qiyinchiligi	50-55% hollarda	Auditorlik tekshiruvlari o'tkazish, moliyaviy-xo'jalik ekspertizalari, inventarizatsiya materiallari, bozor qiymatlarini baholash bo'yicha ekspertiza
Jinoyat sub'ektini isbotlashdagi muammolar	Ishonib topshirilganlik faktini yoki mulk ustidan hokimiyat mavjudligini isbotlash qiyinchiligi	35-40% hollarda	Xizmat vazifalari tavsifini tahlil qilish, shartnomalar va buyruqlarni tekshirish, boshqaruv strukturasini aniqlash, ichki me'yoriy hujjatlarni o'rganish

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, eng keng tarqalgan muammo hujjatli dalillarning yo'qligi yoki noto'liqligi hisoblanadi. Bu muammo 65-70% hollarda uchraydi va ko'pincha jinoyatchilar tomonidan qasddan hujjatlarni yo'q qilish yoki buzish natijasida yuzaga keladi. O'zbekiston amaliyotida bu muammo ayniqsa xususiy korxonalar va kichik biznes sub'ektlarida sodir etilgan jinoyatlar bo'yicha keskin namoyon bo'ladi, chunki bu yerda hujjat yuritish tartibi hamisha talablarga javob bermasligi mumkin. Yechim yo'li sifatida bank operatsiyalari tarixini tiklash muhim ahamiyat kasb etadi, chunki zamonaviy bank tizimlari barcha operatsiyalarning batafsil tarixini saqlaydi va bu ma'lumotlarni tiklash mumkin. Shuningdek, elektron arxivlardan foydalanish, boshqa tashkilotlarda mavjud bo'lishi mumkin bo'lgan hujjatlarning nusxalarini qidirish va raqamli sud-ekspertiza o'tkazish samarali usullar hisoblanadi.

Elektron dalillarni to'plash va saqlash muammosi zamonaviy sharoitda tobora dolzarb bo'lib bormoqda. 45-50% hollarda uchraydigan bu muammo elektron ma'lumotlarning o'ziga xos xususiyatlariga bog'liq: ularni oson o'zgartirish, yo'q qilish yoki yashirish mumkin. O'zbekiston sharoitida bu muammo ayniqsa og'ir, chunki tergov organlari har doim ham zaruriy texnik vositalar va maxsus dasturiy ta'minot bilan ta'minlanmagan. Bunday holatlarda elektron dalillarni darhol xavfsiz saqlashga olish, kriminalistik nusxa ko'chirish texnologiyalaridan foydalanish va

maxsus ekspertlarni jalb etish zarur. Xalqaro amaliyotda keng qo'llanilayotgan elektron dalillarni to'plash va tahlil qilishning standartlashtirilgan protokollari O'zbekistonda ham joriy etilishi maqsadga muvofiq.

Ekspert xulosalarini olishdagi muammolar 40-45% hollarda yuzaga keladi va asosan ikki omil bilan bog'liq: birinchidan, moliyaviy-iqtisodiy sohadagi yuqori malakali ekspertlarning yetarli emasligi, ikkinchidan, o'zlashtirish va rastrata jinoyatlarining o'ziga xos murakkabligi.

Ko'pincha oddiy buxgalteriya ekspertizasi yetarli bo'lmasdan, kompleks moliyaviy-iqtisodiy, tovar-ekspertiza va boshqa turli ekspertizalar zarur bo'ladi. Bu muammoni hal etish uchun ekspertlar malakasini doimiy oshirish, bir necha mustaqil ekspertiza o'tkazish va zaruratda xalqaro ekspertlarni jalb etish tavsiya etiladi. Shuningdek, ekspertizalarning kompleks xarakterini ta'minlash, ya'ni turli soha mutaxassislarini birgalikda ishlashga jalb etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Guvohlarning ko'rsatmalaridagi qarama-qarshiliklar muammosi 55-60% hollarda uchraydi va ko'pincha ob'ektiv sabablarga bog'liq: guvohlar voqeani to'liq tushunmagan bo'lishi, vaqt o'tishi bilan tafsilotlarni unutish yoki murakkab moliyaviy operatsiyalarni noto'g'ri talqin qilish. Ayrim hollarda esa sub'ektiv omillar ham mavjud: guvohlarning aybdorga bo'lgan shaxsiy munosabatlari, bosim o'tkazilishi yoki moddiy manfaatdorlik. Bunday holatlarda qayta so'roq o'tkazish, yuzma-yuz qo'yish, boshqa dalillar bilan taqqoslash va zaruratda psixologik ekspertiza o'tkazish zarur.

Zamonaviy tergov amaliyotida yolg'onni aniqlash texnologiyalaridan foydalanish ham samara bermoqda, ammo bu usullarning natijalarini dalil sifatida ishlatish huquqiy jihatdan ma'lum cheklovlariga ega.

Jinoyat predmetini aniqlashdagi murakkabliklar 50-55% hollarda uchraydi va ayniqsa mulkning qiymatini aniqlash zarurati tug'ilganda keskin namoyon bo'ladi. O'zlashtirilgan yoki rastrata qilingan mulkning aniq hajmi va qiymati ko'p hollarda noaniq bo'ladi, chunki moliyaviy hujjatlar noto'g'ri yuritilgan yoki yo'q qilingan bo'lishi mumkin. Bunday holatlarda auditorlik tekshiruvlari, moliyaviy-xo'jalik ekspertizalari, inventarizatsiya materiallari va bozor qiymatlarini baholash bo'yicha ekspertizalar o'tkazish zarur. Ayniqsa qimmatbaho, o'ziga xos yoki eskirgan mulk ob'ektlarini baholashda mutaxassis-ekspertlarning xulosalari hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

XULOSA

O'zlashtirish va rastrata orqali sodir etilgan jinoyatlarni tergov qilishda dalillar to'plash, baholash va ishlatish zamonaviy jinoyat tergov amaliyotining eng murakkab va mas'uliyatli jihatlaridan biridir. Tadqiqot natijasida aniqlangan asosiy xulosalar quyidagilardan iborat.

Birinchidan, bu toifadagi jinoyatlar bo'yicha dalillar bilan ishlashning asosiy muammolari hujjatli dalillarning yo'qligi yoki noto'liqligi, elektron dalillarni to'plash va saqlashdagi qiyinchiliklar, ekspert xulosalarini olishdagi muammolar, guvohlarning ko'rsatmalaridagi qarama-qarshiliklar hamda jinoyat predmeti va sub'ektini aniqlashdagi murakkabliklardan iborat.

Ikkinchidan, dalillarning turli toifalarining daliliy ahamiyati, olish murakkabligi va ishonchliligi jihatidan sezilarli farqlar mavjud bo'lib, eng yuqori ahamiyatga moliyaviy-xo'jalik hujjatlari, bank operatsiyalari tarixi va ekspert xulosalari ega.

Uchinchidan, zamonaviy sharoitda elektron dalillarning roli tobora oshib bormoqda va ularni to'plash hamda tahlil qilishning maxsus metodologiyasi zarur. Tadqiqot natijalari asosida quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Tergov organlarida moliyaviy-iqtisodiy jinoyatlar bo'yicha ixtisoslashtirilgan bo'linmalar tashkil etish va ularni zamonaviy texnik vositalar hamda dasturiy ta'minot bilan jihozlash zarur.

Tergov xodimlari va ekspertlarning moliyaviy-iqtisodiy soha, raqamli texnologiyalar va elektron dalillar bilan ishlash bo'yicha malakasini muntazam oshirish tizimini joriy etish talab etiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Волженкин Б.В. Экономические преступления. СПб.: Юридический центр Пресс, 1999. 312 с.
2. Wells J.T., Hymes L. Fraud Casebook: Lessons from the Bad Side of Business. New Jersey: John Wiley & Sons, 2008. 448 p.
3. Карагин В.Н. Проблемы расследования преступлений в сфере экономической деятельности. М.: Юрлитинформ, 2010. 248 с.
4. Статистика правоохранительных органов Республики Узбекистан за 2020-2023 годы. Ташкент: Генеральная прокуратура РУз, 2024. 156 с.
5. Casey E. Digital Evidence and Computer Crime: Forensic Science, Computers and the Internet. 3rd ed. London: Academic Press, 2011. 840 p.
6. Рустамбоев М.Х. Иқтисодий жиноятлар: назария ва амалиёт. Тошкент: "Адолат", 2018. 424 б.
7. Кукарев А.М. Электронные доказательства в уголовном процессе: проблемы теории и практики. М.: Проспект, 2017. 192 с.
8. Schmidt K. Wirtschaftskriminalität: Erscheinungsformen, Prävention und Aufklärung. München: Verlag C.H. Beck, 2015. 368 S.
9. Albrecht H.J. Wirtschaftskriminalität und Strafverfahren: Eine vergleichende Studie. Freiburg: Max-Planck-Institut, 2012. 425 S.
10. Қодиров М.Р., Ахмедов А.Б. Молиявий жиноятларни терговнинг долзарб масалалари. Тошкент: "Ўзбекистон", 2019. 268 б.